

ЕЛЕКТРОННІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

Автори:

Світлична Анастасія, магістр Університету Париж І Пантеон-Сорбонна, дослідниця
Центру розвитку інновацій

Лобойко Сергій, голова Центру розвитку Інновацій, головний експерт групи
«Електронна демократія» Реанімаційного пакету реформ

Ємельянова Анна, аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України,
дослідниця Центру розвитку інновацій

Видання підготовлено за сприяння проекту Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень». Погляди, висловлені у дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають позицію Ради Європи.

Київ 2018

Зміст

Вступ	6
I. Е-консультації як спосіб сприяння формуванню політики Європейського Союзу	10
1. Проведення е-консультацій Європейською Комісією	10
2. Приклади проведення е-консультацій в межах Європейського Союзу	13
і. Е-консультація щодо оцінки та перегляду Директиви 2002/58/ЄС про секретність та електронні комунікації	13
іі. Е-консультація щодо майбутнього робототехніки та штучного інтелекту	15
II. Успішні практики окремих європейських країн із впровадження е-консультацій	18
1. Досвід Великої Британії	20
2. Досвід Нідерландів	24
3. Досвід Італії	29
Висновки	34
Бібліографія	35

Таблиці

Таблиця 1.	Інструменти консультацій відповідно до Матриці участі громадськості	9
------------	---	---

Графіки

Графік 1.	Територіальний розподіл відгуків на е-консультацію щодо оцінки та перегляду Директиви 2002/58/ЄС про секретність та електронні комунікації.	14
Графік 2.	Віковий розподіл відгуків на е-консультацію щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.	16
Графік 3.	Гендерний розподіл відгуків на е-консультацію щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.	16
Графік 4.	Результати е-консультації щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.	16
Графік 5.	Позиція країн-лідерів відповідно до рейтингу ООН (друга стадія).	18
Графік 6.	Позиція країн-лідерів відповідно до рейтингу ООН (третя стадія).	18
Графік 7.	Топ сфер для е-консультацій.	19
Графік 8.	Співвідношення залучення громадян до е-консультацій в Нідерландах відповідно до 2 стадій.	24
Графік 9.	Топ сфер для е-консультацій, що проводяться в Нідерландах.	26
Графік 10.	Співвідношення залучення громадян до е-консультацій в Італії відповідно до 2 стадій.	29

*«Інтернет наблизив уряд до громадян настільки потужно, як не спромоглися
зробити жодні інші технології»¹*

- Deloitte Consulting and Deloitte & Touche

¹ Мовою оригіналу: «The Internet has advanced citizen access to government more forcefully than any other technological development». Джерело: «At the dawn of e-government: the Citizen as Customer», Deloitte Consulting and Deloitte & Touche, 2000 (переклад Світличної А.).

Вступ

Впродовж останніх років традиційні способи участі громадян у формуванні державної політики були значно модифіковані. Розвиток сучасних технологій та популяризація соціальних мереж також зробили внесок у переосмислення інструментів реалізації права громадян на участь у державотворенні. Багато держав по всьому світу продовжують трансформувати способи взаємодії з громадянами шляхом впровадження новітніх електронних інструментів для створення нових можливостей для потенційно глибшого та ширшого залучення громадян.

Консультації громадян, як один із проявів демократичного суспільства, також не залишились осторонь цих змін. Сьогодні електронні консультації, або е-консультації, набирають все більших обертів. Адже вони дозволяють не лише охопити більшу кількість громадян, а й підвищити якість таких консультацій загалом.

Під електронними консультаціями слід розуміти, свого роду, взаємодію держави із зацікавленими сторонами, в тому числі, з громадянами, для встановлення двостороннього зв'язку, який направлений на безпосереднє залучення громадян та інших зацікавлених сторін у державотворчі процеси.

Нагадаємо, що електронні консультації є одним із елементів-етапів електронної участі громадян, яка традиційно поділяється на три стадії від найнижчого рівня участі зацікавлених сторін до їх повного залучення. Так, відповідно до позиції Організації економічного співробітництва та розвитку², залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень поділяється на такі стадії³:

(1) Інформування.

Односторонні відносини, в яких уряд виробляє та передає інформацію для використання громадянами.

(2) Консультація.

Двосторонні відносини, за допомогою яких громадяни надають зворотній зв'язок уряду. Уряд визначає сфери для консультацій, формулює питання та керує процесом, за допомогою якого громадяни запрошуються висловити свої думки та пропозиції.

(3) Активна участь.

Відносини, що засновані на взаємозв'язку громадян із урядом шляхом партнерства, в якому громадяни беруть активну участь через визначення процесу та змісту політики. Уряд визнає рівне право громадян на внесення пропозицій та рекомендацій щодо встановлення державної політики та прийняття нормативних актів. Проте відповідальність за остаточні рішення покладається на уряд.

² Організація економічного співробітництва та розвитку (англ. *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) — міжнародна організація, що об'єднує 34 країни світу. Україна почала своє співробітництво з організацією в 1997 році після підписання Кабінетом Міністрів України та Організацією економічного співробітництва та розвитку Угоди щодо привілеїв, імунітетів та пільг, які надаються організацією на території України.

³ *Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement, OECD Publishing, 2003.*

У той же час Організація Об'єднаних Націй⁴ визначає схожі за змістом стадії наступним чином⁵:

(1) Е-інформування.

Урядовий веб-сайт містить інформацію про перелік виборних посадових осіб, політику та програми державної структури, контактну інформацію, бюджет, нормативні акти та іншу інформацію, що являє інтерес для суспільства. Інформація поширюється за допомогою низки онлайн-інструментів.

(2) Е-консультація.

Через відповідний веб-сайт урядом надаються інструменти, необхідні для електронної консультації. Це дозволяє громадянам встановлювати порядок денний шляхом електронних клопотань. Уряд гарантує, що виборні посадові особи мають відповідний веб-сайт для безпосереднього спілкування з їхніми виборцями. Веб-сайт підтримує архів обговорень та дозволяє отримувати громадянам зворотній зв'язок.

До основних інструментів, що використовуються на цій стадії, належать: соціальні медіа, он-лайн форуми, он-лайн опитування та інші.

(3) Е-залучення до прийняття рішення (англ. *e-decision-making*).

Уряд розглядає погляди громадян та їхні пропозиції, внесені за допомогою інформаційно - комунікативних технологій (ІКТ) у процесі прийняття рішень. Він також інформує громадян про те, які рішення були прийняті в результаті таких е-консультацій.

Таким чином, е-консультації є амбівалентним поняттям, яке, з одного боку, репрезентує другу стадію залучення зацікавлених осіб на шляху розвитку демократичного суспільства. В той же час, воно є поняттям значно ширшим і має розумітися як залучення громадян до державотворчих процесів, що може проявлятися як на рівні двостороннього зв'язку через соціальні мережі та форуми, так і через пряме залучення громадян до розробки державної політики, законів та інших нормативно-правових актів.

Отже, дана робота розглядатиме поняття е-консультацій в широкому розумінні з акцентом на залучення зацікавлених сторін до обговорення державної політики та послуг, а також надання їм реальної можливості зробити свій внесок у відповідні процеси. Такий розгляд вважається найбільш доцільним, враховуючи перманентну трансформацію та еволюцію суспільства, що сприяє росту потреб та очікувань громадянськості. Адже, важливо розуміти, що різні інструменти залучення громадян безпосередньо по-різному впливають на ефективність е-консультацій. Як влучно зазначає Й. Томкова⁶, електронні консультації - це «(...) інтерактивні «скажи-нам-що-ти-думаєш» онлайн платформи, де звичайні громадяни, громадські діячі, експерти та політики цілеспрямовано об'єднуються для надання зворотнього зв'язку, роздумів, інформації, аби вплинути на головні

⁴ Організація Об'єднаних Націй, ООН (англ. United Nations Organization, United Nations) – міждержавна організація з підтримання миру й безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на глобальному рівні. Створена у 1945 році.

⁵ The UN E-government survey 2008: from e-government to connected governance, *The United Nations*, 2008.

⁶ Йорданка Томкова - PhD, експерт з е-врядування.

напряму розвитку та на процеси прийняття рішення»⁷. Наразі, саме тому уряди використовують частіше вже не такі інструменти як форуми та соціальні мережі, а спеціально створені для такої участі громадян платформи. З точки зору Й. Томкової, саме використання спеціальних платформ для е-консультацій, через які громадянам надається право вплинути на процес вибору політичного напрямку і відрізняє е-консультації від інших видів неформального віртуального обговорення. У неформальних дискурсивних електронних просторах, таких як віртуальні спільноти, форуми, опитування тощо, учасники взаємодіють як рівні і, можливо, не прагнуть мати політичного впливу⁸. Адже навіть просте усвідомлення громадянином того, що його думка буде прийнята до уваги і що вона може вплинути на подальший розвиток тих чи інших процесів, змушує його відповідальніше ставитися до даного інструменту участі. Саме тому, деякі зі способів залучення громадян, подібно до тих, що використовуються на другій стадії е-участі, вважаються нами малоефективними і слугують радше як можливість ознайомлення державних органів із настроями в суспільстві, аніж як реальні інструменти участі громадян.

Таким чином, основною функцією електронних консультацій є інформування уряду та окремих державних інституцій щодо думок громадян та організованого громадянського суспільства про конкретні питання чи пропозиції стратегічних напрямків діяльності, а також щодо дій або рішень, яким вони надають перевагу або ж які пропонують⁹.

Зауважимо, що наразі вибір стадій для залучення громадян також змінився. Якщо раніше громадян залучали до консультацій, зазвичай, на пізніх стадіях, коли проекти документів вже були готові, то зараз цей процес відбувається, здебільшого, на ранніх стадіях розробки документів/формування політики. Така тенденція впливає позитивно на підвищення рівня участі громадян у державних процесах, оскільки це дозволяє їм висловити свої реальні потреби доступною для них мовою. Адже не всі зацікавлені особи мають достатній рівень знань в юриспруденції для того, щоб вносити пропозиції змін до проектів законів. Тим не менш, всі громадяни, незалежно від освіти, мають рівне право на участь у державних процесах. Саме тому важливо забезпечувати рівну можливість всього населення на реалізацію цього права.

Так, прикладом малоефективної консультації громадян на пізніх стадіях створення законів є спосіб їх залучення, що реалізується Верховною Радою України¹⁰. Верховна Рада на своєму офіційному сайті itd.rada.gov.ua висуває на обговорення громадян вже створені проекти законів. Можемо констатувати, що станом на 29 січня 2018 року, документом, що викликав найбільшу зацікавленість населення (серед інших п'яти, що там розміщені) і набрав 861 голос (мається на увазі голосування типу «за/проти»), є Проект Закону «Про цивільну зброю і боєприпаси»¹¹. Однак кількість голосів видається

⁷ Англійською мовою: «(...) interactive “tell-us-what-you-think” on-line platforms where ordinary citizens, civic actors, experts, and politicians purposively assemble to provide input, deliberate, inform, and influence policy and decision making». Джерело: ТОМКОВА Jordanka, E-consultations: New tools for civic engagement or facades for political correctness?, *European Journal of ePractice*, № 7, March 2009 (переклад Світличної А.).

⁸ Там само.

⁹ E-public, e-participation and e-voting in Europe - prospects and challenges, *European Parliament, Science and Technology Options Assessment*, final report, 2011.

¹⁰ Верховна Рада України, ВРУ — єдиний законодавчий орган державної влади України.

¹¹ Статистичні дані опубліковані на офіційному сайті ВРУ. Доступні за посиланням: <https://itd.rada.gov.ua/services/pubd/>

надзвичайно низькою порівняно із кількістю населення України, що перевищує 45 мільйонів¹². Цей інструмент залучення громадян має декілька основних проблем. По-перше, в даному випадку залучення відбувається на пізній стадії, що, як згадувалося раніше, негативно впливає на можливість громадян вносити пропозиції. По-друге, спостерігається недостатній рівень популяризації цього інструменту впливу серед населення. По-третє, на сайті відсутня інформація про результати таких консультацій, тобто його вплив на прийняття остаточного рішення. Важливо зазначити, що відсутність інформації щодо використання державою результатів консультацій викликає у громадян зневіру в необхідності їхньої участі, а отже і подальшу пасивність.

Відповідно до Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень¹³ вибір інструментів консультацій може залежати від стадії залучення громадськості. Так, визначається, що в процесі прийняття політичних рішень, проведення онлайн консультацій відбувається здебільшого на стадії встановлення порядку денного та повторного формулювання політики (Таблиця 1). Тим не менш, вважаємо, що проведення електронних консультацій може проводитися на всіх стадіях, паралельно, або незалежно від традиційних інструментів консультацій.

Дана робота, таким чином, направлена на вивчення досвіду електронних консультацій як у Європейському Союзі (I), так і окремих країн-лідерів із впровадження е-консультацій (II) для формування розуміння ефективності та різноплановості підходів у цьому процесі.

Таблиця 1. Інструменти консультацій відповідно до Матриці участі громадськості¹⁴.

Процес прийняття політичних рішень	Інструменти
Встановлення порядку денного	Петиції, консультації в режимі он-лайн та за допомогою інших технічних засобів.
Складання проекту політики	Слухання та групи питань і відповідей, семінари експертів, багатосторонні комітети і консультативні органи.
Прийняття рішення	Відкрите пленарне засідання чи засідання комітетів.
Здійснення політики	Конференції, форуми та семінари.
Моніторинг	Механізми зворотнього зв'язку.
Повторне формулювання політики	Конференції або наради, он-лайн консультації.

¹² Дані опубліковані Світовим банком на сайті data.worldbank.org. Точна цифра населення складає 45,004.64 тисяч станом на 2016 рік.

¹³ Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року. Доступний за посиланням: <https://rm.coe.int/16802eeddb>

¹⁴ Витиг з Матриці участі громадськості, визначеної в Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень.

I. Е-консультації як спосіб сприяння формуванню політики Європейського Союзу

«Кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу. Рішення приймаються відкрито та якомога ближче до громадянина»

- Стаття 8 А Лісабонської Угоди¹⁵

Європейський Союз як економічний та політичний союз 28 незалежних держав-членів повинен враховувати думки та позиції громадян у розробці політики своєї діяльності. Адже він не лише встановлює напрям розвитку політики держав-членів, але й слугує зразком для розвитку багатьох інших країн, в тому числі й України. Важливо наголосити, що е-консультації, які проводяться Європейським Союзом, є саме залученням громадян до процесу прийняття рішень, а не лише використанням соціальних мереж представницькими органами.

В Європейському Союзі е-консультації проводиться, здебільшого, Європейською Комісією (1), як наприклад, е-консультація з перегляду Директиви 2002/58/ЄС про секретність та електронні комунікації. Тим не менш, Європейський Парламент також має право, за необхідності, запускати на своїй платформі електронні консультації, як це було, наприклад, для консультації щодо питань майбутнього робототехніки та штучного інтелекту (2).

1. Проведення е-консультацій Європейською Комісією

Відповідно до Протоколу (№ 2) про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, що містяться в додатку до Договору про функціонування Європейського Союзу (англ. *Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU*), загальним обов'язком Європейської Комісії є широкі консультації як обов'язковий етап перед законодавчою пропозицією. Також, в статті 11 Договору про Європейський Союз (англ. *Treaty on European Union, TEU*) визначається необхідність відкритого, прозорого, регулярного діалогу та широких консультацій.

Таким чином, Європейській Комісії надана роль з консультації громадян для формування подальших напрямків розвитку. Для покращання ефективності консультацій Європейською Комісією було розроблено документ, що містить основні принципи та мінімальні стандарти для консультацій зацікавлених сторін (Основні принципи)¹⁶. Саме відтоді в Європейському Союзі існує організований

¹⁵ Англійською мовою : « *Every citizen shall have the right to participate in the democratic life of the Union. Decisions shall be taken as openly and as closely as possible to the citizen* ». Джерело : European Union, Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, 13 December 2007, 2007/C 306/01 (переклад Світличної А.).

¹⁶ Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission, *European Commission*, 2002

апарат, який дозволяє будь-якому громадянину ЄС брати активну участь у процесі формування політики Союзу.

Цим документом Європейська Комісія встановлює основні принципи, яких дотримується в процесі е-консультацій, а саме: участь, відкритість та підзвітність, ефективність, послідовність політики та дій. Наведені принципи сформовані на основі Білого Документу Європейського Урядування¹⁷.

Публічні е-консультації систематично запускаються Європейською Комісією і вони є відкритими для всіх, хто цікавиться відповідною проблематикою. Більше того, в згаданих вище Основних принципах визначається обов'язок Європейської Комісії забезпечити належну просвітницьку роботу та адаптувати свої комунікаційні канали для задоволення потреб всієї цільової аудиторії. Не виключаючи інших інструментів комунікації, відкриті громадські консультації повинні висвітлюватися в мережі Інтернет та бути оголошеними на «єдиній точці доступу»¹⁸. До недавня такою єдиною точкою доступу був сайт «Твій голос в Європі» (англ. *Your Voice in Europe*), наразі ж усі консультації доступні на офіційному сайті Європейської Комісії за посиланням: ec.europa.eu/info/consultations_en.

Зазвичай е-консультації третьої стадії електронної участі мають п'ять основних проявів:

1. Дорожня карта.

На даному етапі на розгляд громадян ЄС висувається пропозиція із вдосконалення певної сфери, так звана дорожня карта (англ. *roadmap*).

2. Опитування.

Публічна е-консультація у вигляді опитування з врахуванням вже раніше отриманої реакції та побажань громадян ЄС. Після даного етапу починається робота Європейської Комісії над проектом нормативного акту.

3. Е-консультації щодо проекту нормативного акту.

На даному етапі має місце подвійний процес консультації. З одного боку, проект нормативного акту надсилається до Європейського Парламенту та Ради Європи. З іншого, надається на черговий розгляд та консультації з громадянами ЄС для отримання нових коментарів і побажань. Результати цього етапу консультації направляються на розгляд Європейського Парламенту та Ради Європи, щоб вони, в свою чергу, під час формування власних рекомендацій мали можливість врахувати погляди громадян ЄС.

4. Е-консультації щодо виконавчих актів.

У випадку, якщо нормативний акт передбачає створення додаткових виконавчих актів (встановлюють правила для того, щоб усі країни-члени ЄС виконували закони однаково), чи актів делегування

¹⁷ Білий Документ Європейського Урядування (англ. *White Paper on European Governance*) - документ від 2001 року, де визначається спосіб в який Європейський Союз використовує владні повноваження, надані йому громадянами.

¹⁸ European Commission, Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission, 2002, p. 20 (переклад Світличної А.).

(доповнюють або змінюють положення вже існуючих законів), вони також публікуються для публічного обговорення.

5. Правки до існуючих законів.

Передбачається право громадян та інших зацікавлених осіб вносити до вже існуючого законодавства рекомендації, які можуть бути враховані під час подальшого перегляду законодавчої бази Європейського Союзу.

Загалом, Європейською Комісією через згадану раніше платформу було запущено таку кількість е-консультацій: за 2018 (станом на лютий місяць) - 17; за 2017 рік - 113; за 2016 рік - 112; за 2015 - 99 е-консультацій. Кількість е-консультацій зростає несуттєво, але позитивна динаміка все ж спостерігається.

Окрім того, Європейська Комісія створила ресурс Futurium - платформу для обговорення громадянами напрямків подальшого розвитку та діяльності Європейського Союзу. Дана програма була розроблена в тестовому режимі для обговорення тем, пов'язаних із розвитком сучасних технологій. Проте наразі вона продовжує своє існування як відкрита платформа для будь-яких тем, що актуальні для ЄС.

Зважаючи на те, що самої лише регламентації діяльності недостатньо для оцінки ефективності практики, вважається за необхідне розглянути спочатку приклади проведення електронних консультацій перед тим як мати можливість зробити висновок, оцінивши, з одного боку, ефективність встановлених правил електронних консультацій, а з іншого, їх реалізацію на практиці.

2. Приклади проведення е-консультацій в межах Європейського Союзу

Нижче пропонується детальніший розгляд окремих прикладів досвіду е-консультацій, що проводилися на теренах Європейського Союзу. Всі дані, що використовувалися під час аналізу обох е-консультацій, в тому числі статистичні, були отримані з офіційних сайтів Європейської Комісії та Європейського Парламенту.

і. Е-консультація щодо оцінки та перегляду Директиви 2002/58/ЄС про секретність та електронні комунікації

6 травня 2015 року Європейська Комісія прийняла Стратегію єдиного цифрового ринку, в якій вона наголосила на тому, що після прийняття Загального регламенту захисту даних¹⁹, положення Директиви про секретність та електронні комунікації (Директива)²⁰ також мають бути переглянуті. Метою такого перегляду була, безпосередньо, оцінка ефективності діючого законодавства.

Для цього Європейська Комісія запустила е-консультацію зацікавлених сторін як з метою ретроспективної оцінки, так і з метою внесення пропозицій змін до діючої Директиви. Зазначена е-консультація проводилася в період з 12 квітня по 5 липня 2016 року.

Загалом е-консультація щодо перегляду Директиви отримала 421 відгук від зацікавлених сторін усіх держав-членів ЄС та інших країн. Найбільша кількість відгуків надійшла з Німеччини - 25,9%, Великої Британії - 14,3%, Бельгії - 10% та Франції - 7,1% (Графік 1).

Всі респонденти були поділені Європейською Комісією на три групи, а саме (1) громадяни, споживачі та громадські організації, (2) органи державної влади, (3) суб'єкти господарювання.

Європейська Комісія у своєму звіті доповідає, що нею було отримано 162 відгуки від громадян; 186 відгуків від суб'єктів господарювання відповідної галузі, таких як суб'єкти електронних комунікацій, провайдери мереж, постачальники послуг Інтернет, торговельні асоціації та інші суб'єкти господарювання; 40 відгуків від державних органів та 33 пропозиції до вдосконалення від споживачів та громадських організацій.

Слід зазначити, що всі питання, запропоновані даною е-консультацією, були необов'язковими, а, отже, кожна окрема зацікавлена сторона була вільна у виборі відповідної сфери дії Директиви. Дана свобода дає можливість не лише отримати точніші результати консультацій²¹, але й зберегти зацікавленість учасників у висловленні власної думки. Зауважмо, дана е-консультація, так само як і всі інші консультації, що проводяться Європейською Комісією, доступна різними мовами (23), що також ілюструє принцип рівності права участі зацікавлених сторін.

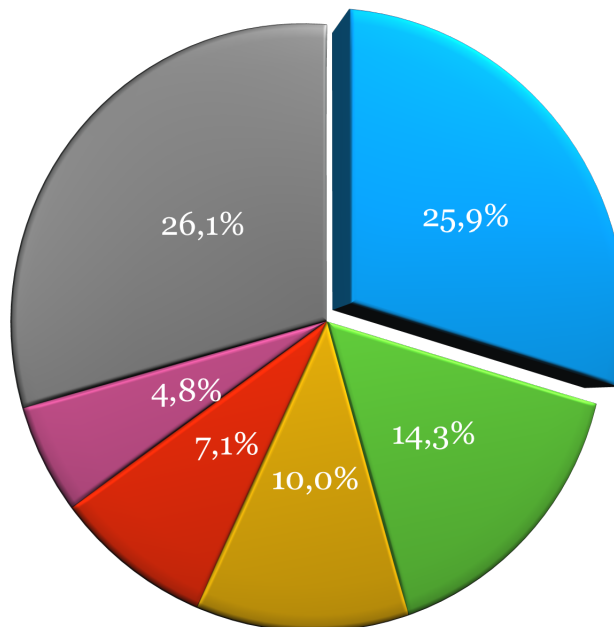
¹⁹ Англійською, *General Data Protection Regulation*.

²⁰ Повна назва англійською, *Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications)*.

²¹ (1) Кожний коментує те, що йому цікаво, а не змушений відповідати на всі запитання, щоб дійти до тих, що його цікавлять. (2) Розуміючи, що зацікавлена сторона змушена буде витратити певну кількість часу на відповідь на всі обов'язкові запитання, вірогідність того, що вона взагалі візьме участь у консультації, стає значно меншою.

Графік 1. Територіальний розподіл відгуків на е-консультацію щодо оцінки та перегляду Директиви 2002/58/ЄС про секретність та електронні комунікації.

● Німеччина (25,9%) ● Велика Британія (14,3%) ● Бельгія (10%)
● Франція (7,1%) ● Австрія (4,8%) ● Інші (26,1%)

Результати проведення е-консультації демонструють, що більшість громадян, споживачів та громадських організацій (76,2%) не вважають, що Директива досягла мети по забезпеченню повного захисту секретності та конфіденційності комунікацій всередині ЄС або ж досягла цього, але не на достатньому рівні. 58,3% суб'єктів господарювання в сфері електронної комунікації погоджуються з цим твердженням, тоді як група «суб'єкти господарювання» взагалом (57,4%) вважає, що мета була практично або повністю досягнена.

Серед причин такого стану речей, відповідно до результатів е-консультації, було визначено, по-перше, що сфера застосування Директиви є надто обмеженою, вона не включає обмін миттєвими повідомленнями, IP- телефонію та *e-mail* додатки. По-друге, положення Директиви є занадто розпливчастими, що призводить до різниці в застосуванні та нерівному захисті серед держав-членів. Питання низького дотримання та виконання Директиви було третьою причиною оцінки відповідного рівня ефективності.

Окрім інших питань, проведена е-консультація допомогла Європейській Комісії отримати відповіді на такі: найбільш проблемні положення Директиви; труднощі, пов'язані з різними органами виконавчої влади; актуальність Директиви; її ефективність; рівень безпеки та конфіденційності комунікації. Також був визначений рівень довіри користувачів, і, найголовніше, пріоритети для модифікації.

ii. Е-консультація щодо майбутнього робототехніки та штучного інтелекту

Іншим прикладом е-консультації, запущеної на рівні Європейського Союзу, є е-консультація щодо майбутнього робототехніки та штучного інтелекту. Вона є цікавою, передусім, через свою неоднозначність для сучасного суспільства, а також вона є однією із невеликої кількості тих, що були запущені Європейським Парламентом.

У січні 2017 року Європейським Парламентом була прийнята доповідь про Норми цивільного права з робототехніки (англ. *Civil Law Rules on Robotics*), яка містила рекомендації до Європейської Комісії щодо прийняття нею відповідного законодавства для уточнення питань відповідальності. Крім того, члени Європейського Парламенту запропонували створення добровільного етичного кодексу поведінки для робототехніки з метою забезпечення поваги робототехнікою людської гідності.

Так, на підставі даної доповіді Комітет із правових питань Європейського Парламенту вирішив провести публічну е-консультацію стосовно майбутнього робототехніки та штучного інтелекту з акцентом на норми цивільного права. Мета цієї консультації полягала в тому, щоб стимулювати дискусії з широким колом зацікавлених сторін та дослідити різні погляди на те, як вирішити складні етичні, економічні, правові та соціальні проблеми пов'язані з розвитком робототехніки та штучного інтелекту.

Дана е-консультація була відкрита для всіх бажаючих взяти в ній участь на всіх офіційних мовах ЄС з 8 лютого по 31 травня 2017 року. Публічна консультація включала дві окремі анкети, адаптовані для кожної з аудиторій: одна для широкої публіки (15 питань) та друга для спеціалістів у даній сфері, яка складалася з 17 загальних та 47 додаткових питань. Е-консультація містила комбінацію питань з варіантами вибору відповіді та відкритими запитаннями, щоб зацікавлені сторони були вільними у наданні своїх пропозицій.

Консультація проводилась через платформу *Opinio*²², програмне забезпечення Європарламенту. *Opinio* був використаний також для публікації серії звітів щодо результатів проведення даної консультації. Цікаво, що окрім статистичних даних звіти містять також і посилання на розкриті коментарі респондентів за умови, що останні надали на це згоду.

У підсумку, майже 300 респондентів відгукнулися на консультацію. Відповідно до вимог захисту персональних даних, респондентам були надані такі можливості участі: із наступною публікацією коментарів із вказанням персональної інформації про особу, яка надала відповідний коментар; анонімна публікація коментаря або ж використання коментарю для аналітичних та статистичних цілей без подальшої публікації.

259 коментарів, отриманих від фізичних осіб, географічно були розподілені таким чином:

- учасники з 23 країн-членів ЄС та Норвегії. Найактивніші респонденти були з Німеччині (85), Франції (35) та Іспанії (28);

²² *Opinio* (від латинської) - думка.

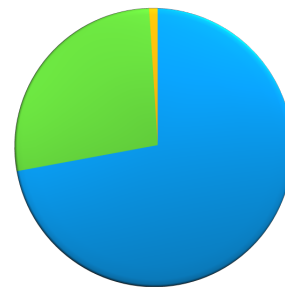
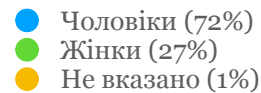
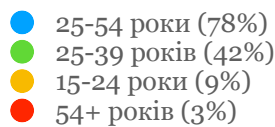
- 12 коментарів було отримано від держав, які не є членами ЄС (Канада, Мексика, Сербія, Південна Корея, Шрі-Ланка, Швейцарія, Туреччина та Сполучені Штати Америки).

Стосовно віку та статі респондентів було встановлено наступне. Вік переважної більшості респондентів становить 25 - 54 роки (78%). Лише 9% респондентів - віком від 15 до 24 років та 3% - старше 54 років (Графік 2). Більшість респондентів (72%) - чоловіки і лише 27% жінки (1% не бажали вказувати стать) (Графік 3). Таким чином, можна зробити висновок, що найактивнішими респондентами були чоловіки у віці від 25 до 54 років.

Стосовно рівня освіти, то більшість респондентів заявили, що їх рівень відповідає магістерським ступеням або вище (65%). Крім того, 42% заявили, що вони мають професійний або освітній досвід поза межами своєї країни походження.

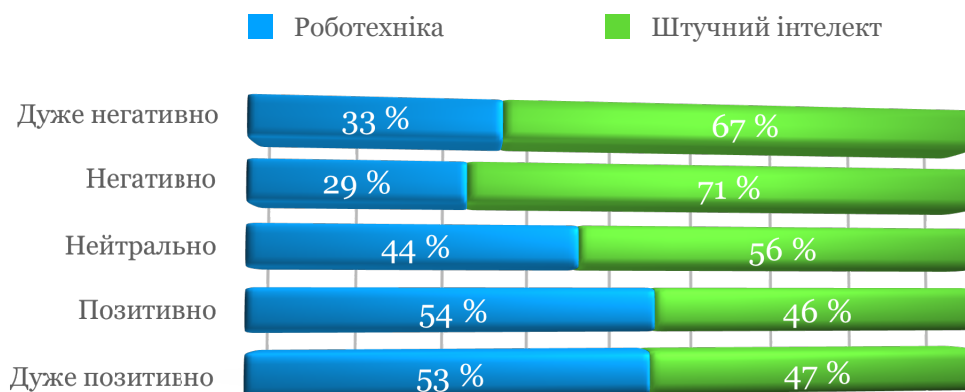
Графік 2. Віковий розподіл відгуків на електронну консультацію щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.

Графік 3. Гендерний розподіл відгуків на електронну консультацію щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.

Загалом респонденти, відповідно до результатів даної е-консультації, позитивно ставляться до роботехніки та штучного інтелекту. 79% респондентів заявили про позитивне або дуже позитивне ставлення до роботехніки, тоді як лише 3% ставляться до неї негативно чи дуже негативно. Аналогічне ставлення і до штучного інтелекту, яке, в цілому, є позитивним - 68%, і лише на 7% негативним (Графік 4).

Графік 4. Результати е-консультації щодо майбутнього роботехніки та штучного інтелекту.

Згідно з результатами е-консультації, зацікавлені сторони визначають наступні переваги регулювання даних сфер: уникнення зловживань у галузі; необхідність вирішення питань з етики, прав людини, захисту даних та конфіденційності; необхідність встановити спільні стандарти для виробництва та, звісно, необхідність захисту споживачів. Відповідно, серед недоліків визначають такі: важко, або занадто рано, регулювати вказані новітні технології; регулювання шкодитиме конкурентоспроможності; скептицизм стосовно будь-якого регулювання та наявність необхідності обмеження загальних принципів.

Підсумовуючи, важливо зазначити всебічність та широкопрофільність е-консультацій, що проводяться на теренах Європейського Союзу. Органи ЄС не лише декларують участь громадян, а реально потребують її. Європейський Союз відходить від розуміння е-консультацій як другої стадії залучення громадян і йде далі, залучаючи громадян у процеси прийняття рішень. До того ж, стадії залучення громадян залежать виключно від конкретної потреби і варіюються від обговорення необхідності розробки регуляторного документу до внесення правок до вже існуючого законодавства. Суттєво також наголосити, що розглянуті консультації показали важливість обговорення з публікою самої лише *необхідності* дій/змін/документів, а не *post factum* запропонували громадянам участь.

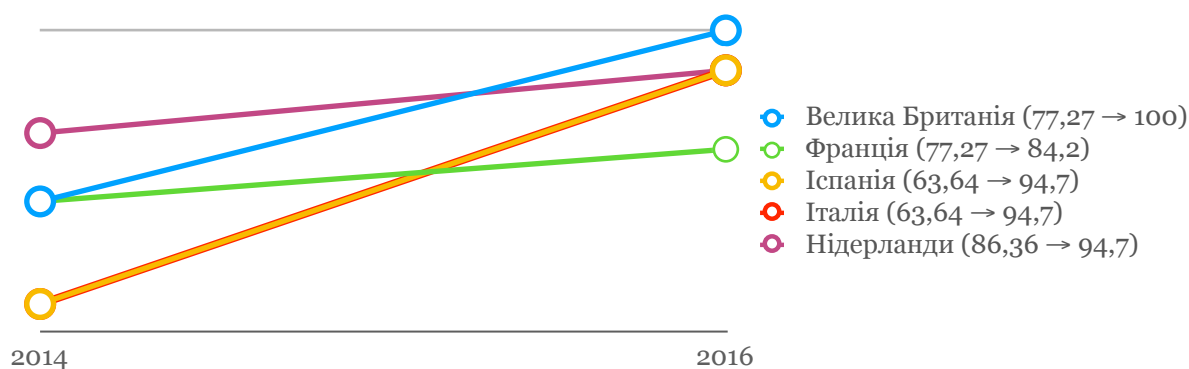
Нижче пропонується проаналізувати чи однаково з загальними підходом Європейського Союзу окремі країни-члени слідуєть добрій практиці е-консультацій.

II. Успішні практики окремих європейських країн із впровадження е-консультацій

Лідерами серед європейських країн із впровадження е-консультацій, як другої стадії участі, за останні роки²³ можна виділити наступні: Велика Британія, Нідерланди, Франція, Іспанія та Італія. Так, Франція, разом із Нідерландами та Великою Британією була в трійці лідерів у категорії е-консультації в 2014 році. Тим не менш, вже в 2016 році Франція поступилася своїм місцем Іспанії та Італії (Графік 5).

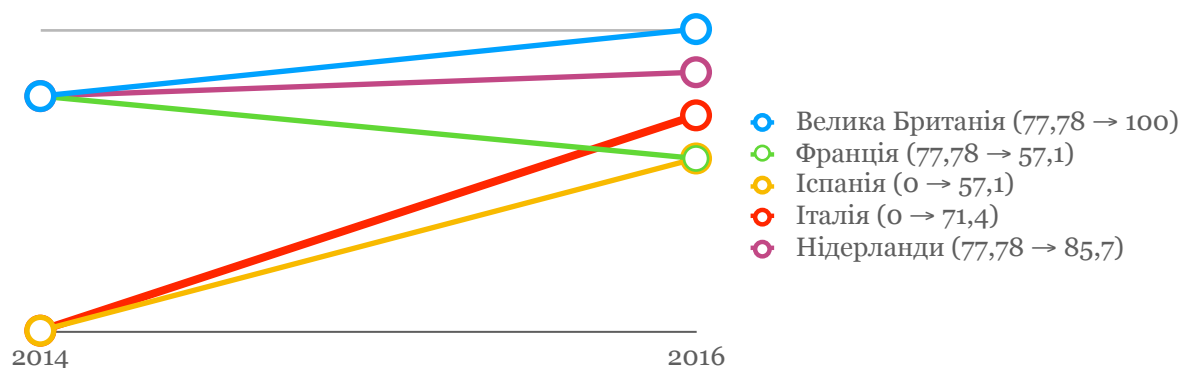
Іспанія та Італія зробили значний стрибок у розвитку, порівняно з 2014 роком, та розділили разом із Нідерландами другу сходинку в рейтингу за 2016 рік із показником 94,7%. У той же час, Велика Британія в 2016 році стала безпрецедентним лідером із показником 100,0%, відповідно, за трьома стадіями е-участі.

Графік 5. Позиція країн-лідерів відповідно до рейтингу ООН (друга стадія).

Тим не менш, зважаючи, що світова тенденція електронних консультацій вказує на перехід від е-консультацій як другої стадії участі до залучення зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень, так званого третього етапу реалізації участі громадян та інших зацікавлених сторін, важливим вважається оцінка рейтингу країн-лідерів саме за цим критерієм (Графік 6).

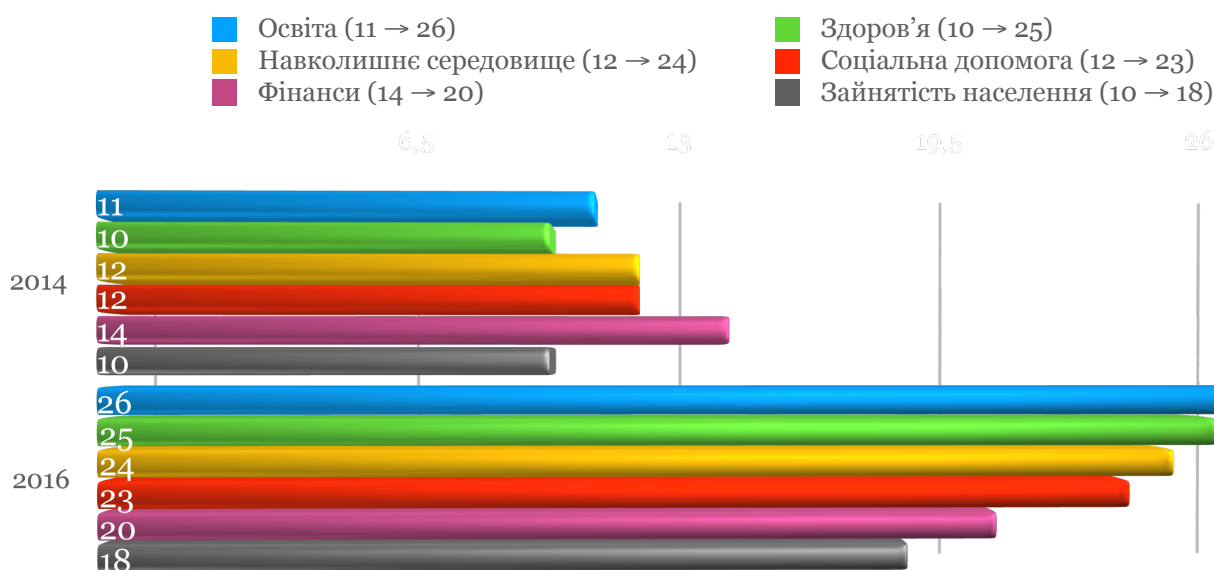
Графік 6. Позиція країн-лідерів відповідно до рейтингу ООН (третья стадія).

²³ Відповідно до даних *United Nations E-Government Survey* за 2014 та 2016 роки.

Зважаючи на прагнення країн вберегти учасників консультацій від так званої «втоми від консультацій» (англ. *consultation fatigue*), залучення громадян до процесу прийняття рішень відбувається частіше в соціально активних сферах, які найбільше потребують таких е-консультацій. Так, з 2014 року залучення зацікавлених сторін до сфери освіти, здоров'я та навколишнього середовища значно виросло в порівнянні з іншими сферами. Графік 7 ілюструє кількість країн, що використовують е-консультації для прийняття політичних рішень у відповідних сферах.

Графік 7. Топ сфер для е-консультацій.

Так, зважаючи на рейтингові показники країн-лідерів, вважається за необхідне детальніше дослідити досвід впровадження е-консультацій та визначити індикатори успіху таких країн як Велика Британія, Нідерланди та Італія. Визначені країни є цікавими також і через те, що вони мають різну історію розвитку в даній сфері. Велика Британія та Нідерланди мають суттєві здобутки, в той час як Італія піднялась у рейтингу достатньо швидко, що, зрозуміло, не могло не вплинути на якість такого підйому.

Нижче кожна країна буде розглянута з погляду технічного забезпечення е-консультації, а також загального підходу до використання е-консультацій як інструменту залучення громадян до процесу прийняття рішень.

Велика Британія

Е-консультації (друга стадія)	100 %
Е-консультації щодо прийняття рішень (третья стадія)	100 %
Відсоток осіб, які користуються Інтернет	91,61 %*

Велика Британія має давню традицію консультації громадян та організованого інтересу до складання детального законодавства та нормативних актів. Запуск *UK Online*²⁴ у вересні 2000 року започаткував перше стандартизування онлайн-консультацій. До цього було проведено лише дві консультації, які публікувались в Інтернеті та дозволяли інтерактивність між учасниками.

Перша, у листопаді 1996 року, була проведена урядовим Консультативним комітетом із питань генетичного тестування²⁵ (Комітет). Комітет звернувся з проханням надати коментар до проекту Практичного Кодексу щодо безрецептурного продажу пристроїв для генетичного тестування. Для цього в Інтернеті було розміщено проект Кодексу та запущено дискусійний форум. Зацікавлені сторони могли бути залученими у процес як шляхом участі в дискусійному форумі, так і шляхом надсилання коментарів поштою. Показники участі були низькими, що, ймовірно, відображало вузький і спеціалізований предмет е-консультації та обмежену публічність, надану їй²⁶. На форумі було розміщено лише 20 відповідей.

Друга консультація відбулася в грудні 1997 року, коли Міністерство внутрішніх справ у співпраці з незалежним громадським інтернет-форумом *UK Citizens Online Democracy*²⁷ проводило консультацію щодо урядової Білої Книги «Право знати» (англ. *Right to Know*). Онлайн консультація була широко поширена в офлайн-ЗМІ та проходила паралельно з традиційною паперовою консультацією. Як результат, через відповідний веб-сайт було внесено сто шістдесят дев'ять коментарів та пропозицій²⁸.

Наступний етап розвитку е-консультацій почався у Великій Британії в 1998 році, коли департаменти почали розміщувати консультативні матеріали на своїх веб-сайтах та надавати адреси електронної пошти, щоб респонденти могли надсилати електронний відгук. А вже з грудня 2000 року разом із сайтом *UK Online*, який тепер заміщений на *gov.uk*, зацікавлені сторони отримали можливість єдиного доступу до різних категорій е-консультацій.

²⁴ Державний сайт, що передував сьогодні інсуючому *gov.uk*.

²⁵ FINNEY Colin, «Extending Public Consultation via the Internet: the experience of the UK Advisory Committee on Genetic Testing electronic consultation», *Science and Public Policy*, Vol. 26, No. 5, 1999, pp. 361-373.

²⁶ Там само.

²⁷ «Британська громадянська онлайн демократія» (англ. *UK Citizens Online Democracy*) - зареєстрована благодійна організація. В даний час основною діяльністю організації є проект *mySociety*. *mySociety* створює веб-сайти, які дають людям прості, зручні можливості впливу в таких сферах як Демократія, Свобода інформації та Кращі міста.

²⁸ Там само.

*Відповідно до *The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development*.

Так, на сайті *UK Online* станом на лютий 2001 року було оприлюднено 59 відкритих консультацій та 89 вже закритих. До того ж, зворотний зв'язок здійснювався електронною поштою через гіперпосилання на відповідну адресу електронної пошти, а результати таких е-консультацій мали в обов'язковому порядку надсилатися адміністраторами форуму у вигляді резюме прем'єр-міністру²⁹.

Важливо, що після запуску електронної консультації через сайт *UK Online* в 2000 році, того ж року вже був розроблений перелік принципів ефективних консультацій, який зазнаватиме ще неодноразових змін. У 2008 році була видана його третя версія під назвою «Практичний Кодекс Ефективної Консультації» (Кодекс ефективної консультації). Третя версія Кодексу ефективної консультації була результатом багаторічної практики проведення е-консультацій. В преамбулі Кодексу ефективної консультації зазначається: «*Цей Кодекс повинен сприяти підвищенню прозорості, оперативності й доступності консультацій, а також він має сприяти полегшенню ролі зацікавлених осіб у процесі їх залучення до розробки державної політики*»³⁰.

Стан впровадження е-консультацій, які проводилися в період з 1997 до 2000 року, має характерні ознаки другої стадії електронної участі громадян. Тим не менш, з того часу Велика Британія значно вдосконалила процеси консультацій і на сьогодні вже не перший рік є лідером згідно з рейтингом Організації Об'єднаних Націй, відповідно, за трьома стадіями участі громадян.

Уряд Великої Британії продовжує вдосконалювати способи консультацій шляхом встановлення більш пропорційного та цілеспрямованого підходу. Так, британським урядом було опубліковано оновлений набір принципів державних консультацій. Ці принципи дають чітке керівництво урядовим відомствам щодо порядку проведення е-консультацій. На сайті *gov.uk* зазначається: «*Ми будемо використовувати переважно цифрові методи для консультацій з ширшою групою людей на більш ранньому етапі процесу формування політики. Ми полегшимо способи вираження громадськості своїх поглядів, і ми будемо намагатись використовувати чіткішу, простішу та зрозумілішу англійську мову в консультаційних документах. Ми також зменшимо ризик «втоми у консультаціях», переконавшись, що ми консультиємось лише з тих питань, які справді того потребують*»³¹.

Платформа *gov.uk*, як єдина точка доступу³², являє собою зручний у навігації та зрозумілий веб-сайт. Загалом, станом на 7 січня 2018 року на сайті опубліковано 4 135 е-консультацій, 80 з яких є відкритими. Всі е-консультації поділяються за 47 політичними сферами. В період з 01 січня 2017 до 31 грудня 2017 на сайті було запущено 750 консультацій. Важливо, що на сайті в обов'язковому порядку регулярно публікуються звіти про результати проведення консультацій. Такі звіти включають в себе як статистичну інформацію, так і висновки, зроблені урядом, на основі е-консультацій. Така звітність є надзвичайно важливою, оскільки вона дозволяє учасникам не лише проаналізувати результати, але й зрозуміти наскільки впливовим був їх внесок, що суттєво мотивує їхню подальшу участь. Кожна веб-сторінка е-консультації містить також певні додаткові можливості, а саме: поділитися

²⁹ NEEDHAM Catherine, *Electronic Consultation in the UK and USA : Electronic Democracy beyond the Vote*, 2001

³⁰ Преамбула Практичного Кодексу Ефективної Консультації (переклад Світличної А.).

³¹ Звернення розміщене на сайті www.gov.uk/government/publications/consultation-principles-guidance (переклад Світличної А.).

³² На даний платформі зібрані всі е-консультації всіх державних органів Великої Британії.

е-консультацією в соціальних мережах; перейти на веб-сторінки схожих за темою е-консультацій або ж оформити підписку на отримання новин.

Перелік принципів ефективних консультацій Великої Британії*, 2016

Консультації повинні бути чіткими та короткими; мати мету; бути інформативними; вони є лише частиною процесу залучення; вони повинні тривати пропорційну кількість часу; повинні бути націленими на відповідну групу, за необхідністю; мають проводитися з урахування потреб і можливостей громадян та інших зацікавлених сторін; повинні бути узгоджені до публікації; вони мають полегшити зворотній зв'язок (відповіді уряду мають бути зрозумілими та публікуватися на тій же сторінці на *gov.uk*); відповіді уряду на консультації повинні бути опубліковані своєчасно (відповідь має бути надана протягом 12 тижнів, або ж пояснення про неможливість надання вчасної відповіді); як правило, вони не повинні починатися під час місцевих або національних виборів.

Приклад е-консультації. Яскравим прикладом того наскільки клієнтоорієнтованим є підхід Великої Британії може бути нещодавно проведена е-консультація «Спілкування з людьми, що втратили слух, або глухими від народження», що віднесена до політики «Рівність» та підпадає під категорію *call for evidence*, тобто заклик до надання доказів про актуальну ситуацію.

Дана консультація проводилась з 4 січня до 4 березня 2016 року. Аналітичні результати е-консультації були опубліковані 20 липня 2017 року. Особливість цієї консультації полягає в тому, що урядом було спеціально відзнято серію відео-роликів для того, щоб люди, що втратили слух, або глухі від народження могли повноцінно взяти участь в даній е-консультації. Відео-ролики розміщені на сайті включають в себе одне відео, що пояснює мету та цілі е-консультації, та ще два відео, що включають інформацію стосовно результатів е-консультації. Також варто звернути увагу на ранню стадію проведення даної е-консультації, яка спрямована на з'ясування обставин реальної ситуації в країні та необхідності її покращання.

Не менш важливим фактором успішності е-консультацій у Великій Британії є рівень проникнення сигналу Інтернет. Адже неможливо говорити про ефективність е-консультацій, якщо громадяни та інші зацікавлені сторони не мають необхідного рівня доступу до Інтернет. Станом на 2016 рік, індекс телекомунікаційної інфраструктури становив 0,8172³³, що вказує на недосконалість покриття сигналом Інтернет. Тим не менш, зважаючи на недосконалість покриття, та проблему вікового цифрового розриву, уряд не виключає відповідну категорію населення та дає їм можливість участі у консультаціях. Так, громадянин має три можливості для надання зворотнього зв'язку, а саме: заповнити та надіслати відповідну форму через платформу розміщену на сайті *gov.uk*, надіслати електронного листа, або ж надіслати свої пропозиції поштою на адресу відповідного департаменту.

³³ Відповідно до *The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development*.

*Доступно за посиланням: www.gov.uk/government/publications/consultation-principles-guidance (переклад Світличної А.).

Підсумовуючи, варто зазначити, що одним із основних ключів успіху Великої Британії є дійсно ефективно застосування так званого «*whole-of-government approach*»³⁴. Широке впровадження ідеї *Government-as-a-platform*³⁵, що знайшло свій прояв в уніфікації доступу до е-консультацій на сайті *gov.uk*, також не могло не вплинути на якість консультації громадян та інших зацікавлених осіб. На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що відповідно до підходу британського уряду, головним правилом ефективної консультації є, так звана, клієнтоорієнтованість та простота участі, яка має багато проявів³⁶, серед яких є і залучення громадян на ранніх стадіях прийняття рішень, що дозволяє їм простою мовою висвітлити проблеми, які потребують регулювання. Основні характеристики простоти участі знайшли своє відображення в Принципах ефективних консультацій, які разом із розвитком ІТК зазнають постійного трансформування, що в свою чергу вказує на спроможність британського уряду адаптуватися до змін.

Недоліки практики

- ▶ неповне покриття сигналом Інтернет.

Переваги практики

- ▶ наявність єдиної точки доступу для всіх типів е-консультацій;
- ▶ клієнтоорієнтованість е-консультацій;
- ▶ залучення громадян (за можливості) на ранніх стадіях прийняття рішень;
- ▶ наявність переліку принципів консультацій громадян, що постійно модернізуються, адаптуючись до розвитку ІКТ;
- ▶ чіткий аналіз результатів е-консультацій.

Вбачається необхідним вдосконалити

- ▶ покращання покриття сигналом Інтернет.

³⁴ Загальнодержавний підхід (англ. *whole-of-government approach*) розуміється як спільна діяльність, яку проводять різноманітні міністерства, державні адміністрації та агенції на основі єдності зусиль спрямованих на досягнення спільної мети.

³⁵ Концепт Держава 2.0 або Держава-як-платформа (англ. *Government-as-a-platform*) розроблений Тімом О'Рейлі в 2010 році. Концепт у даному конкретному випадку проявляється через уніфікацію доступу до всіх е-консультацій через єдину платформу *gov.uk*.

³⁶ Серед інших проявів можна виділити такі: врахування інтересів категорії громадян з обмеженими можливостями участі (відсутність якісного сигналу Інтернет, відсутність знань та навичок); зручний інтерфейс веб-порталу; забезпечення громадян від «втоми від консультацій».

Нідерланди

Е-консультації (друга стадія)	94,7 %
Е-консультації щодо прийняття рішень (третя стадія)	85,7 %
Відсоток осіб, які користуються Інтернет	93,17 %*

Нідерланди разом із Великою Британією є одними зі світових лідерів із залучення громадян до державних процесів. Недарма Нідерланди протягом багатьох років займали перші позиції згідно з даними індексу електронної участі громадян Організації Об'єднаних Націй. Лише в 2016 році країні довелося поступитися лідерством. Важливо також зазначити, що впродовж всього періоду розвитку, уряд Нідерландів однаково розвивав як залучення громадян до е-консультацій другої стадії, так і до е-консультацій щодо прийняття рішень (третя стадія), про що свідчать показники, визначені Організацією Об'єднаних Націй (Графік 8).

Графік 8. Співвідношення залучення громадян до е-консультацій в Нідерландах відповідно до 2 стадій.

Інтернет-платформою для електронних консультацій в Нідерландах є www.internetconsultatie.nl. Дана платформа не налічує довгих років існування і остаточно була запущена в 2011 році, пройшовши перед тим два роки тестувань. Причиною, що спонукала уряд Нідерландів створити дану платформу, було, з одного боку, його бажання спробувати нові методи консультації громадян на фоні загальної інформатизації процесів, а з іншого - слідування рекомендаціям Організації економічного співробітництва та розвитку зробити законодавчу ініціативу більш інклюзивною³⁷.

³⁷AEKEN Koen van, «Digital Democracy in Belgium and the Netherlands. A Socio-Legal Analysis of *Citizenlab.be* and *Consultatie.nl*», *Digital Democracy in a Globalized World*, 2016.

*Відповідно до *The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development*.

Пілотний проект веб-сайту був запущений у 2009 році. Після позитивної оцінки досвіду³⁸ тестового режиму урядом у 2011 році було прийнято рішення зробити електронні консультації структурним етапом під час підготовки департаментами законодавчих та нормативних актів. Так, оціночний звіт уряду зазначає, що не зважаючи на те, що е-консультації створюють додаткові видатки, вони підвищують рівень участі громадян, а також значно покращують якість законодавчої бази³⁹.

Е-консультація для оцінки працюючої у тестовому режимі платформи була запущена урядом і виявила наступне відношення громадян до даної платформи. Загалом, сайт відповідає побажанням та потребам учасників е-консультацій. Переважна більшість із майже 300 осіб, які відповіли на питання чи є дана платформа зручною (англ. *user-friendly*), вважають її такою. Меншість не поділяє цю думку та вважає, що для забезпечення належної реакції учасників пояснення правил повинні бути чіткішими⁴⁰.

Сьогодні ця платформа являє собою зручний в навігації веб-сайт. Більше того, дана платформа включає в себе також можливості ознайомлення із вже існуючою законодавчою базою та пошук будь-якої необхідної інформації, яка, для зручності, поділяється на три категорії: (1) фізичним особам; (2) юридичним особам; (3) урядова інформація. Така можливість існує завдяки об'єднанню двох платформ на одному сайті www.overheid.nl.

Загалом, на сторінці кожної окремої е-консультації розміщена вся необхідна для чіткого розуміння предмету консультації інформація, а саме: термін консультації; тип консультації; державний орган, що запустив консультацію; цільові групи; очікування від консультації та перелік документів, що складають предмет е-консультації. Окрім того, кожна веб-сторінка консультації містить додаткові можливості, як наприклад: роздрукувати е-консультацію; поділитися е-консультацією в соціальних мережах; оформити підписку на отримання новин на електронну поштову скриньку⁴¹. Більше того, для забезпечення можливості громадян завантажити на власний комп'ютер та відкрити, розміщені на сайті документи, ресурс пропонує для завантаження перелік програм (для систем Windows, MacOS та Linux), необхідних для відкриття файлу PDF.

Результати консультацій публікуються на тій же веб-сторінці, де розташована відповідна е-консультація. На веб-сайті платформи зазначається: *«Ваша відповідь буде опублікована на сайті з вашим ім'ям та місцем проживання, якщо ви не заперечуєте проти цього. Якщо ви заперечуєте проти цього, (...) ваша реакція не буде оприлюднена, але буде використана для покращання пропозиції. Після закінчення консультаційного періоду всі відповіді будуть переглянуті, а*

³⁸ Від початку тестового режиму через веб-сайт www.internetconsultatie.nl було запропоновано 105 пропозицій для вдосконалення консультацій. Веб-сайт був відвіданий приблизно 497 000 разів у 2010 році із загальною кількістю відвідувачів близько 181 800, які витратили на сайті в середньому 22,5 хвилини. Приблизно п'ята частина цих відвідувачів неодноразово відвідувала сайт. Загальна кількість відповідей складає 4 993. Оцінка також показує, що 75% відвідувачів оцінюють зрозумілість інформації, запропонованої під час консультації, як позитивну. Джерело: www.government.nl/latest/news/2011/06/17/internet-consultation-to-be-used-more-often

³⁹ OECD Regulatory Policy Outlook 2015, *OECD Publishing, 2009*.

⁴⁰ Відповідно до даних, розміщених на офіційному сайті уряду Нідерландів. Доступно за посиланням: www.government.nl/latest/news/2010/07/09/website-for-consultation-on-legislation-visited-140-000-times

⁴¹ Додаткова можливість з оформлення підписки на новини, доступна на веб-сайті Нідерландів, не є можливою на відповідному веб-сайті Великої Британії. Веб-сайт Великої Британії також не надає можливості завантаження програм для файлів PDF, розміщених на ньому. В іншому, додаткові можливості співпадають.

законопроект буде змінено у разі необхідності. Результати консультації будуть опубліковані на веб-сайті у відповідному звіті»⁴².

Що стосується статистичних даних розміщення е-консультацій на відповідній платформі, станом на 7 лютого 2018 року на сайті розміщено 896 консультацій, 15 з яких відкриті. В період з 01 січня до 31 грудня 2017 року на сайті було запущено 152 е-консультації. Загалом, всі е-консультації, розміщені на сайті, поділяються на такі категорії (13): загальні справи; внутрішні справи Королівства; закордонні справи; оборона; економічні питання та клімат; фінанси; інфраструктура та управління водними ресурсами; юстиція та безпека; сільське господарство та якість харчових продуктів; освіта, культура та наука; соціальні питання та зайнятість; палата представників; громадське здоров'я, благополуччя та спорт. Так, за аналогічний період, найбільше е-консультацій було розміщено за такими категоріями як: фінанси (35), інфраструктура та управління водними ресурсами (34); юстиція та безпека (25); сільське господарство та якість харчових продуктів (25) (Графік 9).

Графік 9. Топ сфер для е-консультацій, що проводяться в Нідерландах.

Участь громадян в е-консультаціях, тим не менш, є не дуже активною. Загальна кількість відповідей на е-консультації, що закінчилися в 2018 році (21), варіюється від 0 до 39 відповідей. Варто, звернути увагу, що в даному випадку мова не йде про відповіді типу «за/проти». Кожна відповідь включає в себе коментар громадянина чи іншої зацікавленої сторони на одне чи більше поставлених запитань.

Важливо зазначити, що у 2008 році, слідом за громадською консультацією стосовно оцінки ефективності е-консультацій, регулювання процесу їх здійснення зазнало значних змін у зв'язку з розробкою основних принципів е-консультацій. Так, основними проблемами за результатами

⁴² Веб-платформа Нідерландів для е-консультацій, доступно за посиланням: www.internetconsultatie.nl/veelgestelde vragen (переклад Світличної А.).

згаданої громадської консультації були визначені наступні: подріблені консультації; пізня стадія залучення громадян; ігнорування громадської думки; відсутність інформації⁴³. Базуючись на отриманих результатах, омбудсманом були розроблені керівні принципи е-консультацій. Такі принципи включали наступні вимоги до державних органів: бути чіткими у виборі сфер для консультацій, виявляти справжній інтерес громадськості, бути чіткими при формуванні консультацій, так само як і намагатися залучати громадян на більш ранніх стадіях розробки рішень⁴⁴.

Не зважаючи на те, що е-консультації в Нідерландах є достатньо розвинутими, Організація економічного співробітництва та розвитку виділяє такі проблеми, наявні станом на 2017 рік⁴⁵:

- ▶ слабка координація між органами на державному рівні щодо проведення консультацій, що призводить до «втоми від консультацій» у громадян;
- ▶ недостатність зусиль спрямованих на координацію дій уряду для проведення консультацій (хоча участь зацікавлених сторін у прийнятті рішень є обов'язковою вимогою, немає ніяких доказів того, що така участь урядом використовується);
- ▶ відсутність уніфікації термінології для опису зацікавлених сторін-учасників консультацій⁴⁶.

Іншим важливим питанням є якість покриття території сигналом Інтернет, що має прямий вплив на можливість громадян брати участь в е-консультаціях. Так, станом на 2016 рік індекс телекомунікаційної інфраструктури Нідерландів становив 0,7517⁴⁷, що на 0,0655 нижче ніж у Великій Британії. Це засвідчує наявність певної нестабільності на рівні проникнення Інтернету та потребує якомога скорішого вдосконалення.

Підсумовуючи, варто зазначити, що загальна оцінка практики Нідерландів з проведення е-консультацій є позитивною. Важливим є також бажання уряду відповідати потребам громадськості, яке проявляється через проведення спеціальних е-консультацій для оцінки існуючої системи. Більше того, публічний характер онлайн консультацій сприяє прозорості процесу прийняття рішень у Нідерландах⁴⁸. Тим не менш, варто враховувати, що Нідерланди все ще мають певну кількість прогалин у процесі реалізації публічних е-консультацій, які здебільшого мають технічний характер.

Недоліки практики

- ▶ відсутність єдності у використанні термінології, що призводить до відсутності розуміння процесів з боку учасників е-консультацій;
- ▶ слабка координація між органами державної влади;
- ▶ низький рівень статистичного аналізу проведених е-консультацій.

⁴³ OECD Skills Strategy Diagnostic Report Netherlands, *OECD*, 2017.

⁴⁴ «We gooien het de inspraak in; een onderzoek naar de uitgangspunten voor behoorlijke burgerparticipatie», *De Nationale ombudsman*, 2009/180, The Hague.

⁴⁵ OECD Skills Strategy Diagnostic Report Netherlands, *OECD*, 2017.

⁴⁶ Мається на увазі термінологія, яка використовується для аналогічної діяльності, проте відрізняється назвою в залежності від державної структури, яка її використовує. Це ускладнює порівняння зусиль громадської участі, особливо на національному та регіональному рівнях.

⁴⁷ Відповідно до *The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development*.

⁴⁸ AEKEN Koen van, «Digital Democracy in Belgium and the Netherlands. A Socio-Legal Analysis of *Citizenlab.be* and *Consultatie.nl*».

Переваги практики

- ▶ наявність чітко визначеного переліку принципів консультацій громадян;
- ▶ сталий контроль ефективності і доступності консультацій;
- ▶ використання єдиної точки доступу для е-консультацій.

Вбачається необхідним вдосконалити

- ▶ покращення технічного забезпечення е-консультацій;
- ▶ залучення громадян на більш ранніх стадіях;
- ▶ проведення та публікація аналітичного аналізу завершених е-консультацій;
- ▶ стимуляція органів державної влади до більш активного залучення громадян;
- ▶ покращення покриття сигналом Інтернет.

Італія

Е-консультації (друга стадія)	94,7 %
Е-консультації щодо прийняття рішень (третьа стадія)	71,4 %
Відсоток осіб, які користуються Інтернет	61,96 %*

Досліджуючи досвід Італії з впровадження електронних консультацій важливо розуміти, що свій розвиток в даному напрямку Італією було розпочато значно пізніше ніж її сусідами в рейтингу Організації Об'єднаних Націй, тим не менш, швидкі темпи розвитку дозволяють їй потроху наздоганяти втрачений час.

Перші реальні кроки на шляху впровадження електронних консультацій були зроблені Італією у 2012 році за ініціативою італійського уряду «Діалог із громадянами»⁴⁹. Відтоді її показник у рейтингу ООН у категорії е-консультацій, як другої стадії участі громадян, виріс на 67,7%. Що ж до третьої стадії, до 2016 року цей показник становив 0%, тим не менш, його перший приріст в 2016 році становив 71,4% (Графік 10).

Графік 10. Співвідношення залучення громадян до е-консультацій в Італії відповідно до 2 стадій.

Кодекс інформатизованої адміністрації⁵⁰ Італії, з правками, внесеними від 14 вересня 2016 року, в статті 9 визначає, що публічні адміністрації мають заохочувати будь-яку форму використання новітніх технологій для сприяння ширшої участі громадян та для реалізації їх політичних та цивільних прав, у тому числі, шляхом використання форм попередньої консультації електронними засобами.

⁴⁹ Мовою оригіналу: «*Dialogo con il Cittadino*». Дана ініціатива є повністю веб-інтегрованим експериментом спрямованим, по-перше, на інформування громадян, а по-друге, на надання відповідей на їхні запитання та запити. Протягом року було подано звернення приблизно 90 000 особами (близько 5000 повідомлень / місяць). Крім того, майже 200 000 осіб взяли участь у низці громадських онлайн консультацій. Джерело: SGUEO Gianluca, «The Case of the Italian «Dialogue with Citizens», conference paper, *Democracy and Technology - Europe in Tension from the 19th to the 21st Century - Sorbonne Paris, 2013*

⁵⁰ Мовою оригіналу: Codice dell'Amministrazione Digitale

*Відповідно до *The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development*.

Внутрішню модернізацію Італія розпочала, як зазначалось, в 2012 році. Так, разом із створенням Агенства Інформатизованої Італії⁵¹, країна почала інформатизацію процесів державного рівня. Тоді ж, поряд з ініціативою «Діалог з громадянами» урядом була організована низка громадських онлайн опитувань для консультації громадян з питань, що мають особливе значення. Перша консультація була запущена внаслідок невизначеності Ради міністрів Італії щодо юридичної цінності університетського ступеня. Консультація була проведена успішно, у зв'язку з чим урядом було прийнято рішення провести електронні консультації також і з інших питань. Усього було проведено 11 консультацій у 2012 році⁵².

Досвід консультацій 2012 року показав відсутність єдиної політики у їх проведенні. Так, період реалізації консультацій міг варіюватися від одного дня до 89 днів. До того ж, частина консультацій використовувала спеціально створені електронні поштові скриньки, щоб громадяни могли надсилати туди свої пропозиції, і лише вісім з одинадцяти консультацій проводилися через спеціальний сайт⁵³. Зважаючи, що такий спосіб проведення електронних консультацій перешкоджав формуванню єдиної практики, уряд Італії у листопаді 2012 року підготував низку керівних принципів для подальших публічних консультацій в Інтернеті. Проект не був затверджений через падіння уряду у грудні. А вже в червні 2013 року новий уряд розпочав публічну електронну консультацію з конституційних реформ. Веб-сайт, на якому проводилася е-консультація, а саме www.partecipa.gov.it, був заснований на принципах, розроблених в 2012 році. Цей сайт і до сьогодні продовжує своє існування, проте оцінка його функціональності не є однозначною.

Ще в 2016 році дана платформа була визнана нерозвинутою, а її перезапуск планувався в межах Другого плану дій Партнерства «Відкритий Уряд». Так, планувалося, що після його перезапуску він все ще буде платформою для консультацій, але, окрім цього, функціонуватиме як єдиний пункт доступу, який дозволить громадянам та іншим зацікавленим сторонам висвітлювати проблеми та подавати пропозиції з їх вирішення публічним адміністраціям. Крім того, відвідувачі зможуть відкривати обліковий запис, дозволяючи їм бути інформованими про процес участі, наприклад, через сповіщення⁵⁴. Тим не менш, станом на січень 2018 платформа продовжує своє існування без змін, а остання консультація на ньому проводилася в період з 27 березня 2017 до 27 травня 2017⁵⁵. Таким чином, можемо зробити висновок, що фактичне існування платформи було зупинено, проте питання доцільності існування цього сайту залишається відкритим.

Загалом, через портал www.partecipa.gov.it була проведена наступна кількість консультацій: за 2017 рік - 2 консультації; 2016 рік - 3; 2015 рік - 2; 2014 рік - 7; 2013 рік - 7; 2012 рік - 4 консультації. Така кількість проведених консультацій слугує додатковим доказом неуспішності веб-порталу.

Зауважмо, що основним поштовхом для змін за останні роки для Італії стала участь в Партнерстві «Відкритий Уряд», учасником якого вона є з 2011 року. Так, платформа open.gov.it є основою з

⁵¹ Агентство Інформатизованої Італії несе відповідальність за надання технічної підтримки та консультацій для державних адміністрацій Італії та уряду Італії.

⁵² SGUEO Gianluca, «The Case of the Italian «Dialogue with Citizens», conference paper, *Democracy and Technology - Europe in Tension from the 19th to the 21st Century*, Sorbonne Paris, 2013

⁵³ Теж джерело.

⁵⁴ Government in Italy, overview, *European Union*, 2015

⁵⁵ Дана консультація досі перебуває в категорії «відкриті консультації» (що вказує на факт невідтримання сайту в актуальному стані), а, відкриваючи сторінку консультації, відбувається перенаправлення на сайт <http://open.gov.it/>

проведення електронних консультацій в межах третього італійського Плану дій Партнерства «Відкритий Уряд» (червень 2016 року - липень 2018 року). Через дану платформу за 2017 рік було запущено 9 електронних консультацій. Використання платформи Партнерства «Відкритий уряд» для проведення е-консультацій вважається нами, тим не менш, кроком недалекоглядним. Адже, е-консультації є внутрішнім інструментом залучення громадян, який незалежно від зовнішньої діяльності країни має продовжувати своє існування. Нагадаємо, участь країн в Партнерстві «Відкритий Уряд» щорічно підлягає перегляду. Тобто, якщо країна не виконує свої обов'язання вона буде виключена з Партнерства «Відкритий Уряд», що у свою чергу призведе до неможливості використання нею відповідних платформ, а отже, у випадку з Італією, до неможливості використання інструменту залучення громадян.

Саме в межах Партнерства «Відкритий Уряд» Італією був розроблений перелік принципів та рекомендацій для публічних адміністрацій з метою проведення ефективних консультацій. «Керівні принципи публічних консультацій»⁵⁶ (Керівні принципи) були опубліковані в березні 2017 року. Цей документ містить низку загальних принципів, завдяки яким процес публічних електронних консультацій має стати прозорішим, а результати е-консультацій ефективнішими. Як зазначається на офіційному сайті ініціативи, цей документ слідує найкращим міжнародним практикам та рекомендаціям. Керівні принципи ґрунтуються на принципах, прийнятих Організацією економічного співробітництва та розвитку та Європейським Союзом, а також на практиках таких країн як Велика Британія, США та Австралія⁵⁷.

Керівні принципи публічних консультацій Італії*, 9 березня 2017

1. Зобов'язання - адміністрація має розглядати консультації як ключовий етап у прийнятті рішень.
2. Ясність - завдання консультацій, а також їх предмет, зацікавлені сторони, функції та методи повинні бути чітко визначені до початку будь-якої консультації.
3. Прозорість - всі етапи консультацій, а також витрати на їх реалізацію повинні бути оприлюднені не лише серед зацікавлених сторін консультацій, але й серед усіх громадян.
4. Підтримка учасників - проінформованість про важливість консультаційних процесів повинна бути підтримана через інформаційну, комунікаційну та освітню діяльність, спрямовану на посилення співпраці та участі громадян, бізнесу та об'єднань.
5. Секретність.
6. Безсторонність.
7. Інклюзивність.
8. Своєчасність - адміністрація має планувати адекватну тривалість процесу консультацій та передбачати період часу від 8 до 12 тижнів на кожну консультацію.
9. Підхід, орієнтований на громадян - клієнтоорієнтованість.

⁵⁶ Мовою оригіналу: «*Linee guida sulla consultazione pubblica*».

⁵⁷ Вступ «Керівні принципи публічних консультацій», 2017.

*Документ доступний за посиланням: <http://open.gov.it/linee-guida-sulla-consultazione-pubblica/> (переклад Світлична А.)

Варто зазначити, окрім е-консультацій національного рівня в Італії вони проводяться і на регіональному рівні. Узагальнена національна практика проведення електронних консультацій і склала основу для формування вищезазначених Керівних принципів⁵⁸. Більше того, велика кількість консультацій проводиться окремими державними органами. Як, наприклад, консультації Міністерства економіки та фінансів, або ж е-консультації, що проводяться Сенатом. Проте, варто звернути увагу, що такі консультації продовжують здебільшого використовувати не онлайн платформи для е-консультацій, а спеціально створені електронні поштові скриньки, через які зацікавлені сторони можуть надіслати свої коментарі та побажання.

Таким чином, підсумовуючи підхід італійського уряду до організації електронних консультацій громадян та інших зацікавлених сторін, варто відзначити його проактивність в даному напрямку. Фактично, навіть у порівнянні з Великою Британією, Італія мала більше 10 років відставання, які вона намагається надолужити. Така проактивність пояснюється як впливом Європейського Союзу, так і участю країни в Партнерстві «Відкритий Уряд». У відповідності до двох останніх планів дій, розроблених в межах Партнерства «Відкритий Уряд», Італія зробила свій головний прорив на шляху до більш прозорого уряду. Е-консультації стали одним із об'єктів такої трансформації.

Аналогічно із практикою Великої Британії, Італія розробила власні принципи для е-консультацій громадян. Важливо також, що в межах принципів особлива увага Італією приділяється залученню громадян саме в процесі прийняття рішень (див. принцип «зобов'язання»). Можемо зробити висновок, що уряд Італії, слідуючи світовим тенденціям, йде далі, ніж просте залучення громадян через соціальні мережі та форуми, визначаючи консультації ключовим етапом прийняття рішення. Іншим важливим показником для майбутнього успіху е-консультацій є факт проведення публічних е-консультацій не лише на національному рівні, а й на регіональному. Тим не менш, лише наявність нормативного закріплення та визначеність принципів електронних консультацій не є достатніми для визначення консультацій як ефективних.

Недоліки практики

- ▶ невчасність оновлення інформації;
- ▶ відсутність прозорості щодо результатів електронних консультацій, що призводить до відсутності ясності у громадян щодо того наскільки корисними були їх відповіді/рекомендації;
- ▶ низький рівень статистичного аналізу проведених електронних консультацій;
- ▶ загальна складність навігації на державних сайтах, що як результат призводить в тому числі до втоми від консультацій;
- ▶ відсутність єдиної діючої платформи для публічних електронних консультацій.

⁵⁸ Для більш детальної інформації див. «Repository of relevant experiences», що доступне за посиланням: <http://open.gov.it/linee-guida-sulla-consultazione-pubblica/?lang=en>

Переваги практики

- ▶ наявність чіткого визначеного переліку принципів консультацій громадян, з врахуванням кращих європейських практик;
- ▶ швидкі темпи розвитку.

Вбачається необхідним вдосконалити

- ▶ визначити єдиний веб-сайт для проведення е-консультацій та вилучити з мережі Інтернет недіючі;
- ▶ розмістити на веб-сайтах е-консультацій роз'яснювальну інформацію стосовно правил участі у е-консультації;
- ▶ здійснити перехід від використання електронних поштових скриньок як інструменту е-консультації до створення спеціальних онлайн форм на веб-сайтах е-консультацій;
- ▶ застосовувати на практиці положення визначені в принципах.

Висновки

Проведене дослідження європейської практики впровадження електронних консультацій, як в межах Європейського Союзу, так і в окремих європейських країнах дозволяє зробити наступні висновки:

1. Для проведення ефективних електронних консультацій однаково важливими є як технічний бік забезпечення процесу (створення спеціальних платформ для проведення е-консультацій, розробка зрозумілого та доступного інтерфейсу таких платформ, використання зрозумілої мови), так і загальний підхід до організації е-консультацій (залучення зацікавлених сторін на ранніх стадіях прийняття рішення, вибір сфер залучення, популяризація е-консультацій, відкритість аналізу результатів).
2. Важливим у формуванні успішної практики проведення електронних консультацій є також системність та комплексність підходу. Так, окрім впровадження онлайн-ресурсів для проведення е-консультацій громадян, паралельна офлайн робота з громадськими групами, представниками громадськості при державних органах, у вигляді конференцій, рад, круглих столів та ін. має проводитись. Саме такий повний цикл співпраці, може забезпечити результативність громадської участі.
3. Для ефективного розвитку е-консультацій та довгострокових результатів необхідний час. Такий час потрібен для, по-перше, формування правильного відношення до даного інструменту держави та її окремих одиниць. По-друге, для зміни культури громадян та інших зацікавлених сторін, що включає в себе як розуміння важливості своєї участі в державних процесах, так і якості такої участі. По-третє, час потрібен також і для формування практики е-консультацій в кожній окремій державі. Адже, незважаючи на загальноприйняті стандарти, кожна держава має свої особливості, які, безумовно, мають бути враховані при проведенні таких е-консультацій.
4. Практика електронних консультацій, що проводяться на теренах Європейського Союзу, оцінюється нами як позитивна. Дана практика відрізняється своїм структурним та систематичним підходом. Громадяни залучаються на всіх стадіях прийняття рішення, мають рівний та зрозумілий доступ до е-консультацій. Органами ЄС проводяться широкі роз'яснювальні програми для більшого залучення громадян. Аналіз результатів електронних консультацій відбувається систематично та регулярно публікується на офіційному сайті.
5. Практика електронних консультацій країн-лідерів з впровадження е-консультацій є різною. Тим не менш, е-консультації, що проводяться у Великій Британії оцінюються як зразкові. Уряд країни зміг забезпечити як високий рівень технічної підтримки проекту, так і організації процесу. Електронні консультації у Великій Британії відрізняються не лише кількісною, але й якісною характеристикою. Вони є доступними та враховують потреби громадян. Результати е-консультацій мають реальний вплив на прийняття кінцевого рішення. Важливим також є і адаптивний характер е-консультацій.

Бібліографія

Нормативні документи

- A Digital Single Market Strategy for Europe, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *European Commission*, 2015.
- Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, 26 October 2012, 2012/C 326/01.
- Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications), 12 July 2002.
- Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, 13 December 2007, 2007/C 306/01.

Аналітичні дослідження

- At the dawn of e-government: the Citizen as Customer, *Deloitte Consulting and Deloitte & Touche*, 2000.
- e-Government for Better Government, OECD Publishing, 2005.
- Civil participation in decision-making processes, an Overview of Standards and Practices in Council of Europe Member States, *European Center for Not-for-profit Law*, 2016.
- The UN E-government survey 2008: from e-government to connected governance, *The United Nations*, 2008.
- The United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the People, *The United Nations*, 2012.
- OECD Regulatory Policy Outlook 2015, OECD Publishing, 2012.
- Potential and Challenges of E-Participation in the European Union, *European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs*, 2016.
- Promise and Problems of E-Democracy: Challenges of Online Citizen Engagement, OECD Publishing, 2003.
- European Citizens' Consultations 2009, evaluation report, *King Baudouin Foundation*, 2010
- The United Nations E-Government Survey 2014: E-Government for the Future We Want, *The United Nations*, 2014.
- The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development, *The United Nations*, 2016.
- Towards a reinforced culture of consultation and dialogue - general principles and minimum standards for consultation of interested parties, *European Commission*, 2002.
- E-public, e-participation and e-voting in Europe - prospects and challenges, European Parliament, Science and Technology Options Assessment, final report, 2011.
- eGovernment in Italy, overview, *European Union*, 2015.

Звіти

- Market review of British Sign Language and communications provision for people who are deaf or have hearing loss, Summary of responses, *Department for Work and Pensions*, 2017.
- Summary of the public consultation on the future of robotics and artificial intelligence (AI) with an emphasis on civil law rules, European Parliamentary Research Service, 2017.
- We gooien het de inspraak in; een onderzoek naar de uitgangspunten voor behoorlijke burgerparticipatie, *De Nationale ombudsman*, 2009.

Наукові дослідження, статті

- АЕКЕН Koen van, «Digital Democracy in Belgium and the Netherlands. A Socio-Legal Analysis of *Citizenlab.be* and *Consultatie.nl*», *Digital Democracy in a Globalized World*, 2016.
- FINNEY Colin, «Extending Public Consultation via the Internet: the experience of the UK Advisory Committee on Genetic Testing electronic consultation», *Science and Public Policy*, Vol. 26, № 5, 1999.
- NEEDHAM Catherine, «Electronic Consultation in the UK and USA : Electronic Democracy beyond the Vote», *Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via New ICTs*, 2001.
- SGUEO Gianluca, «The Case of the Italian «Dialogue with Citizens», conference paper, *Democracy and Technology - Europe in Tension from the 19th to the 21st Century - Sorbonne Paris*, 2013.
- SVITLYCHNA Anastasiia, «Administration et démocratie électronique en Ukraine, une démarche coordonnée ? », *Mémoire, Université Paris 1 Panthéon Sorbonne*, 2018.
- ТОМКОВА Jordanka, «E-consultations: New tools for civic engagement or facades for political correctness?», *European Journal of ePractice*, № 7, March 2009.
- БОУШЕР Stephen, «If citizens have a voice, who's listening?», *Epin Working Paper*, № 24, 2009.

Інше

- Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, *Конференція міжнародних неурядових організацій Ради Європи*, 2009.
- Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, *Комітет міністрів Ради Європи*, 27 вересня 2017.
- Code of Practice on Consultation, *HM Government*, 2008.

Веб-ресурси

- Верховна Рада України - itd.rada.gov.ua/services/pubd/
- Єдина точка доступу уряду Великої Британії - gov.uk
- Європейська Комісія - ec.europa.eu/commission/
- Європейський Парламент - europarl.europa.eu/portal/
- Уряд Нідерландів - government.nl
- Міністерства економіки та фінансів Італії - dt.tesoro.it/it/consultazioni_pubbliche/
- Open Government Partnership Italy - open.gov.it
- Сенат Італії - senato.it/4703?categoria=329
- Сайт е-консультацій Італії - partecipa.gov.it
- Точка доступу уряду Нідерландів - overheid.nl
- World Bank Open Data - data.worldbank.org

Рекомендована література

- Бібліотека Центру розвитку інновацій - cid.center/index.php/knowledge_base/

Світлична А., Лобойко С., Ємельянова А. Електронні консультації. Європейська практика: аналітична записка / А. Світлична, С. Лобойко, А. Ємельянова. - К.: Центр розвитку інновацій, 2018 - 37 с.

Детальніше про Центр розвитку інновацій:
cid.center, facebook.com/cidnaukma/
Контакти: cidnaukma@gmail.com

Київ - 2018